

НИКОЛА ПАШИЋ У АНЕГДОТАМА САВРЕМЕНИКА

Апстракт: У анегдотама о Николи Пашићу које су препричавали његови савременици, он је приказан као препреден, али и као способан и довитљив политичар. Они који су бележили и објављивали анегдоте бирали су их тако што би их прилагодили сопственим политичким светоназорима. У овом раду, разматрам две збирке анегдота о Пашићу: „Бајаде – Анегдоте о Николи Пашићу” (уредник Никац од Ровина, објављена 1924. и доживела репринт 1996) и „Анегдоте о Николи Пашићу” (уредник Милован Витезовић, 2002.) Користећи се тематском анализом и методолошким смерницама Виктора Раскина и Снежане Самарџије, анализирала сам значење анегдота у поменутих збиркама, и ставила их у историјски контекст у коме су забележене и објављене. Анализа је показала да су обе збирке послужиле као коректив одређеног политичког дискурса – „Бајаде” су кориговале строго позитиван став према Николи Пашићу у јавном дискурсу црногорских политичара бјелаша између два рата, док су репринт „Бајада” као и Витезовићева збирка служили као коректив марксистичког дискурса који је игнорисао и практично негирао историјску важност Пашића, а који се убрзано распадао под утицајем обнове националног сентимента деведесетих година 20. века.

Кључне речи: Никола Пашић, сатира, анегдоте, фолклор, биографија

Увод

Двадесетих година прошлог века, у Београду је објављена збирка шалвих анегдота под називом *Бајаде – Анегдоте о Николи Пашићу* чији је главни протагониста познати политичар Никола Пашић. Будући да су анегдоте објављене пред сам крај Пашићевог живота, 1924. године, она представља својеврсну фолклорну рекапитулацију његовог живота. Касније, тридесетих година ће из штампе изаћи још једна фолклорна биографија овог политичара, тачније збирка епских песама анонимног радикалског гусара, у којима је Пашићев лик постављен у епски и јуначки

контекст. Након што ће се Никола Пашић наћи на непожељној страни историје током социјалистичког периода, деведесетих година се поново јавља интересовање за овог политичара и у науци и у популарној култури. Те тако у Београду 1996. године излази репринт шаљивих анегдота из 1924., а Милован Витезовић 2002. објављује још једну збирку хумористичних прича о Пашићу под именом *Никола Пашић у анегдотама*.

Две збирке шаљивих анегдота – *Бајаге – Анегдоте о Николи Пашићу* (1924./1996.) и *Никола Пашић у анегдотама* (2002.) садрже укупно око двеста двеста педесет кратких прича у којима видимо Пашића у потпуно другачијем светлу у односу на херојског вођу из епских песама. У анегдотама, Пашић је приказан као комично несигуран и неспособан политичар. У овом раду, бавим се ликом Николе Пашића у поменутих анегдотама и поредим их са опречном сликом која се о њему паралелно гради у песмама анонимног радикалског гуслара (Dimitrijević 2018) са намером да проникнем у шире културно значење које стоји иза ових наизглед испразних кратких прича дневнополитичке природе.

Методологија

Како се ради о фолклорној форми са политичким мотивима, која се у овом раду посматра са антрополошког становишта, сама природа грађе захтевала је комбинацију метода. Пре свега, тематском анализом из сваке од анегдота издвојена је основна тема, а теме се у овом случају односе на карактерне особине главног јунака. Карактерне особине су потом пописане и у раду представљене почев од оних које се највише понављају ка онима које се јављају тек спорадично. Осим тога, ради анализе и разумевања значења наратива користила сам се методолошким смерницама Снежане Самарџије (Самарџија 2008), која пише о методологији проучавања фолклорних биографија. Ипак, пошто се Самарџија фокусира на епску књижевност, смернице из њене књиге су праћене само донекле и то у најопштијим тачкама. На пример, као корисна за овај рад показала се Самарџијина идеја о томе да је фолклорна стилизација заснована на основама бинарне логике, где се опозиција позитивно:негативно успоставља као поштовање:кршење прописаних норми понашања на свим нивоима друштвених односа. Такође, важно је имати на уму да је фолклорна биографија увек усклађена са успостављеним границама МИ:ОНИ, тј. Нашег и Њиховог света (Самарџија 2008: 19).

Осим Самарџије, користим се и Раскиновом (Raskin 1944) идејом о томе да је хумор спој неспојивог, тачније, да проистиче из судара два супротстављена сценарија или склопа идеја. У случају политичког хумора, углавном се ради о судару између онога што онај ко се шали сматра да

треба да буде норма и онога што (он сматра да) јесте случај у реалности. У том смислу, анализа сатиричног текста политичке природе према Раскиновом моделу помаже да се уочи са које позиције говори онај који исмева, и какво значање придаје оном кога исмева.

Након издвајања психолошких карактеристика Николе Пашића и разумевања основног значења текста, уследила је културолошка анализа, где разматрам шири наративни контекст у оквиру ког настаје текст, а под тиме подразумевам корпус сатире усмерене ка карикирању Николе Пашића, али исто тако и друштвено-историјске услове који су омогућили настанак, објављивање, заборав, и реактуализацију поменутих збирки – политичку позадину издавача у нестабилној политичкој клими тек створене Југославије, као и бурне догађаје током њеног распада деведесетих година прошлог века.

Хумор и анејдоџа као фолклорна форма

Постоје две основне категорије кратке прозе – приповетке и предања, при чему анегдота, заједно са баснама, бајкама, религиозним причама, новелама и шалјивим причама, припада првој.¹ Анегдота је, према Нади Милошевић-Ђорђевић, „сажета оштроумна прича са поентом, занимљив психолошки документ сугерисан уметничком сликом” (Milošević-Đorđević 2000, 170). Она бира искључиво реалне и могуће (мада не и нужно стварне) догађаје.

Анегдота је увек у дослуху са другим фолклорним (а и уметничким) врстама, и некада ју је тешко разграничити од, на пример, шалјиве приче, приповетке или чак дужег вица. Ипак, може се рећи да је од приповетке разликује језгровитост; у правој анегдоти нема много описа, људи или природе, нити нијансираности ликова, права анегдота је кратка, јасна и концизна (Слијепчевић 1929, 3), и састоји се од једне или само неколико епизода (Milošević-Đorđević 2000, 170). Са друге стране, за разлику од вица, чак и када је шалјива, примарна функција анегдоте није да насмеје нити да карикира (Слијепчевић 1929, 4).

Ипак, оно што је најважније јесте да у анегдоти постоји вечита тензија између конкретног догађаја приказаног у анегдоти и идеје која се намеће у другом плану (Milošević-Đorđević 2000, 172). У том смислу пред истраживачем стоји избор: да ли ће се концентрисати на уметничку димензију анегдоте и проучавати начин изведбе, или на идеју која се помаља у другом плану. У наставку овог рада, акценат ће бити на потоњем.

Када се ради о хумору, то је феномен који и даље није до краја објашњен. Према једној од дефиниција, коју даје Раскин, да би било која врста текста сматрана шалом, потребно је да испуни два семантичка захтева:

1 Исто.

1. мора да буде делимично или у потпуности компатибилна са два различита сценарија
2. та два сценарија морају бити у супротности један другом (Raskin 1985, i)

Дакле, на питање шта је структура хумора, Раскин одговара да је то спој неспојивог, тачније парадокс између два разнородна „сценарија” (Raskin 1985, 42).

Када се ради о социјалној димензији хумора, Раскин каже да је она од изузетне важности, и да према истраживањима управо заједничка културна позадина (заједничке вредности, осећања и идеје) чини нешто смешним, то јест, чини споразумевање у шали могућим (Raskin 1985, 14). Раскин цитира Репа, Бергсона и Викторофа, и каже да је хумор друштвена чињеница, и са једне стране га друштво одређује, тако што прописује услове око тога како је пожељно шалити се. Са друге стране, друштво задржава дистанцу у односу на хумор, чиме хумор задржава свој критички потенцијал и тиме помаже друштву да се ослободи напетости. (Raskin 1985, 17). Проучавајући хумор, циљ антрополошког истраживања је да пронађе и разуме друштвене неједнакости, односе моћи, друштвене норме, парадоксе и табуе (Swinkels 2016, 8).

Дејвис сматра хумор репликом моралних узора, врстом промоције вредности које заједница жели да промовише и сматра битним за опстанак заједнице (Љубоја 2001, 207), а није ретка појава и да хумор постане културно оруђе, тачније, да ривалски настројене групе манипулишу хумором на начин који је пристрасан и најповољнији за њих. Групе које се налазе у потчињеном положају обично не располажу бољим оруђем за отпор дискриминацији и угњетавању. Хумор је тада активна реакција на притисак, из чега се рађа осећај самосвести и учвршћује достојанство и самопоштовање групе. Или како каже Бен Ејмос: „Препричавање шала је вербални израз којим се манифестује социјална диференцијација” (Љубоја 2001, 196).

Такође, оно што је од важности за овај рад је чињеница да, према Изару (Esar 1952), анегдота спада у један од седам типова хумора. Он сматра да су шале и анегдоте веома блиске, обе су кратке шаљиве приче, при чему је шала више ствар ситуације („situation comedy”), док анегдота илуструје морално становиште или карактер познате личности. Свакако, напомиње Раскин, ове категорије су флуидне и понекад неразлучиве једне од других (Raskin 1985, 29).

Када се ради о политичком хумору, Раскин наводи да је структура политичког хумора умногоме једноставнија од сексуалног или етничког хумора. Оно што је обично у основи овог хумора је, према њему, сукоб онога што јесте – што је по правилу лоше, и онога што би (према некоме) требало да буде – што је, по правилу, оно што би требало да буде из перспективе оног ко се шали (Raskin 1985, 221), дакле повезано са вредности-

ма и нормама неког друштва или групе. Оно што може закомпликовати политички хумор је према истом аутору то што је за његово разумевање потребно познавати културу и конкретни историјски тренутак, будући да се политички хумор често бави актуелним личностима и догађајима.

Раскин дели политички хумор на две основне групе. У прву ставља хумор који се бави карикирањем и исмевањем конкретних личности, а у другу критику режима/система као целине. Раскин каже: „Вицеви који карикирају политичке фигуре су најпопуларнији и најуниверзалнији тип политичког хумора, који је базиран на простој опозицији између сценарија и његове директне негације” (Raskin 1985, 223). Незнање и инкопетенције политичара су у опозицији са идеалним моделом озбиљног лидера, те према Раскину на тај начин политички хумор циља на модел, а не на конкретну личност, те не би требало да се заврши као лично вређање и исмевање одређеног човека. То је тврдња коју ћемо проверити у даљем раду.

Као што то обично бива са хумором уопште, политички хумор се чешће јавља у условима смањених политичких слобода, дакле у условима у којима држава ограничава или искључује неистомишљенике из јавне сфере. Тада се хумор јавља као облик тврдоглаве, неформалне, анонимне колективне критике, коју је немогуће лоцирати и ухапсити, за разлику од појединаца. Хумор је тада колективни коректив званичног дискурса и његових категорија (Shehata 1992).

Никола Пашић у анегдотама

1. „Бајаге – анејдоше о Николи Пашићу”, Никац од Ровина (1924./1996.)

Збирка *Бајаге* садржи стотинак кратких прича од којих је свака пропраћена илустрацијом, и у којима видимо Пашића као комично несигурног и неспособног политичара. Збирка на првој страни има посвету и кратак предговор у ком стоји да приређивач

(Н)ије помишљао да њима (анегдотама) исмејава и вређа уважену личност Николе Пашића. Баш на против, он је стао на оно загонетно мишљење које сви политички људи у нашој земљи имају о г. Пашићу. (...) Да су ми многи од г. Пашићевих пријатеља и поштовалаца хтели дати и оне Бајаде које су само њима познате, ова би књижица, несумњиво, била десет пута већа (Бура 1996, 5)

Главна Пашићева особина, која се истиче у готово свим анегдотама у збирци под називом *Бајаге – анејдоше о Николи Пашићу* и приписује се првом човеку после краља у Краљевини Србији и потом Краљевини

СХС/Југославији, јесте провинцијски акценат, мешање појмова и нејасни, увијени говор пун поштапалица „овај” и „онај”, као на пример у једној Пашићевој реплици на предлог Стојана Протића да се Михаило Церовић постави као управник града Београда:

– Овај, знате и ја сам за то да управник на Београд буде Новица Церовић, јер је то један добар јунак и од њега други нема по бољи на неко време... (Бура 1996, 42)

Примери овог типа су бројни, и провлаче се на овај или онај начин кроз готово сваку од прича. У једној од анегдота, бугарски функционер моли Пашића да са француског пређе на бугарски, јер га он (Пашић) много боље говори од француског. Дакле, провинцијски (источњачки) дијалекат којим говори Пашић не карактерише га само као полуписменог зајечарског „сељака” са периферије, већ можда и као Бугарина. Теорија о бугарском пореклу Николе Пашића у популарној култури опстаје и до данас.² Иако то ни у једној од анегдота није експлицитно речено, оваква карактеризација Николе Пашића морала је имати велику тежину у годинама непосредно након Балканских и Првог Светског рата, у којима је Србија имала оштар сукоб са Бугарском, и у којима је настала прича о „Бугарину издајнику”, која до данас опстаје у фолклору.³

Потом, бројне су и анегдоте које покушавају да укажу на демагогију у његовој комуникацији са јавношћу. Према Густаинису (Gustainis 1990), демагог је опортуниста који лаже и вођен је искључиво личним интересом. Па тако, када му замере да је држава преблага према комунистима, Пашић одговара љубазно али поприлично збуњујуће:

– Па, овај... знаш влада све то зна, али један човек може лако погинути кад га група убије и... овај... то се не може забранити (Бура 1996, 85)

Из овакве Пашићеве реченице, видимо како он збуњује саговорника који критикује рад његове владе тиме што заузима неколико позиција у свом одговору. Са једне стране, Пашић је тобоже свестан одговорности владе и прихвата критику, а са друге, он говори о њеној немоћи пред групом људи („народом”). Чини се, чак, да Пашић можда и прети свом саговорнику, кријући иза покидане и збуњене реченице помало застрашујућу поруку да у његовој држави појединца лако може „појести мрак” и да то нико не може забранити. На сличан начин Пашић се приказује као демагог када му аустроугарски изасланик указује на очигледну антиаустријску пропаганду у српским уџбеницима, а Пашић одговара како нема бриге јер су то „само књиге за децу,” и тиме релативизује и банализује легитим-

2 Види на пример чланак из 2014. на сајту Телеграфа <http://www.telegraf.rs/vesti/politika/1345559-nikola-pasic-spasilac-ili-ubica-srbije-sve-misterije-o-najvoljenijem-srpskom-politicaru-foto-video> улаз 23. маја 2018.

3 Види на пример хумористичне фејсбук странице „GRUPA U KOJOJ SE PRETVARAMO DA SMO BUGARI.” или „Inicijativa za obnovu srpsko-bugarskog neprijateljstva”

ну замерку свог саговорника. Такође, често видимо Пашића како сваљује своју кривицу и одговорност на друге (у судару његовог аутомобила и трамваја, крив је трамвај зато што није скренуо). Дакле, слободно можемо рећи да анегдоте из поменуте збирке Пашића карактеришу као демагога.

Даље, Пашић је у анегдотама често приказан као обузет политиком. Он не слави славу кући већ у Министарству, људе памти по функцијама а не по именима (можда зато што и себе поима као функцију?), никако да преболи одвајање самосталаца (које назива „децом“) од радикала... Политика одређује све, од подобности човека за функцију па до квалитета соли, па тако Пашић каже:

– Овај, знате... онај... нама су потребне две врсте соли... и овај... једна со треба за народ, а овај... друга за стоку... то је питање мало важно... овај... знате, онај... ја мислим да треба пред Министарски Савет изнеги и мађарску и румунску со... па ћемо пробати која је боља (Бура 1996, 52)

Услед тога што Пашић политику ставља и испред личних али и свих других државних питања, неколико пута га видимо као потпуно неупућеног у војна питања, чак и у моментима када су она од пресудне важности. Пашићево инсистирање на идентификацији са „народом“, опсесивно настојање да се ограничи самовоља владара, а можда и страх од конкуренције виде се и у следећој његовој реплици поводом постављања споменика вожду Карађорђу који се састоји од неколико фигура:

– Овај... јесте то је лепо, само гледајте да фигуре буду у већину! (Бура 1996, 80)

Међутим, у једној анегдоти Пашић не разликује козу од овце, а на другом месту га видимо како врбује познатог богаташа да уђе у политику. Као да нам аутори намећу питање – какав је то онда народни борац?! Такође, иако је горенаведена опаска из анегдоте о споменику вожду Карађорђу на први поглед реченица неког забринутог за демократски поредак, као да се истовремено Пашић панично прибојава сећања на војда, чију деспотску моћ потајно жели за себе. На крају крајева, иако се ова реченица може посматрати из неколико различитих угла истовремено, као уосталом већина Пашићевих опаски у овој збирци анегдота (и као уосталом читав Пашићев живот и рад), чини се да нам аутори приказују Пашића за ког је немогуће до краја докучити шта је заправо хтео да каже и да ли иза његових речи уопште и има неке поруке.

Даље, према радикалским првацима се Пашић односи деспотски, о свему мора бити обавештен и за све мора постојати његово одобрење, што је алузија на строгу хијерархију и дисциплину које су постојале у радикалној странци (Казимировић 1990 (I) i (II)). Тај деспотски став се преноси још даље, и на остале сфере његове комуникације, па тако испадне смешан када изјави да нема ништа против пећи за кување чорбе – као да је његово одобрење тражено и уопште потребно у тој ситуацији.

Генерално, Пашић се приказује као смирен и на први поглед пријатан човек, али када му нешто или неко не одговара уме да буде суров и циничан у опхођењу, па тако када му познати индустријалац немачког порекла Ђорђе Вајферт предочи да је неопходно реновирати пиваре, Пашић без двоумљења одговара да ту нема проблема све док им власници нису странци.

Такође, у неколико анегдота, посебно у оним које се тичу питања религије, износи се Пашићев секуларни став а можда и отворена небрига за религијска питања. Па тако, у једној анегдоти Пашић пита митрополита, који по правилу не смеју да се жене, „како је госпођа са здрављем”. У другом примеру читамо:

„(...) У близини његовој стоје десетак оца и Пашић хоће да разговара са њима. У том часу прилази један његов секретар и нешто му шапће на ухо.
– Овај... добро, сад ћу ја доћи, само да се питам са овим нашим новим суграђанским поповима!” (Бура 1996, 11)

Овакве анегдоте можемо схватити и као приказ Пашићевог несналажења у новој и другачијој културној средини међуратне Југославије, али и као критику, имплицитно исмевање Пашићеве наклоњености социјалистичким идејама у младости, и потоње службе у краљевој влади. Као да му из младости остаје неосетљивост на религијска питања и ниподаштавање црквених званичника, иако он у време настанка анегдоте он увећико сарађује са круном. При томе, иако тобоже ради на стварању грађанског друштва, он и даље ниподаштава неке грађане (у овом случају, припаднике муслиманске верске заједнице) што није примерено једном владару у парламентарној демократији. Дакле, Пашић није до краја доследан ниједној од својих идеологија, а недоследност је нешто што се политичару у модерној демократији тешко прашта, и као што је већ напоменуто, сврстава се у опортунизам који је основна карактеристика демагога.

Уз претходно наведене особине које се провлаче кроз готово све анегдоте, ту су и оне које су мање заступљене. Пашић је такође:

- корумпиран – када му јављају вести о Стјепану Радићу и његовој блокади скупштине, Пашић пита ког је он имовинског стања, а јасно је из којих побуда – да види колико ће бити потребно да се он подмити
- нема основно образовање и поштовање према интелигенцији,
- некада једноставно говори бесмислице, празне речи колико да нешто каже
- ствара привид реда тамо где нема апсолутно никакву контролу – у случају експлозије издаје бесмислено наређење да „народ бега” што даље од ње
- веома је забринут о слици коју јавност има о њему
- И на крају, Пашић је генерално ћутљив човек, наизглед љубазан, и често глади своју браду док размишља.

Постоје, ипак, извесни парадокси у портретисању Николе Пашића. Са једне стране, замера му се језичка инкопетенција, не само да српски говори „сељачким” нагласком и стране језике говори половишно, и не само да често једноставно говори бесмислице, већ није у стању да запамти ни имена својих сарадника. Са друге стране, на неколико места видимо Пашићеву изванредну довитљивост у разговору, способност да неповољну ситуацију брзо и лако преокрене у своју корист.

Такође, са једне стране га видимо као опсесивног демократу, који се брине да народ буде у већини чак и на споменику, а са друге стране га видимо како кокетира са крупним капиталом (тачније, доброћудног богаташа који само жели да се бави својим послом врбује да уђе у политику). Ово се, наравно, уклапа у слику опортунисте, али и даље остаје нејасно – шта Пашић јесте по искреном убеђењу? Изгледа као да то никоме у Пашићево време није било јасно, па ни самим ствараоцима и прикупљачима ових анегдота.

2. „Никола Пашић у анегдотама”, Милован Витезовић (2002)

Збирка *Никола Пашић у Анегдотама* Милована Витезовића садржи 143 анегдоте које су стилски уочљиво квалитетније од *Бајага* и пропраћене су предговором прикупљача. Збирци из 2002. године претходила је готово идентична Витезовићева збирка под називом „Како да постанете Никола Пашић” из 1996. године и са поднасловом „Анегдотски приручник за посланике и министре, за владу и опозицију” (Витезовић 1996). Једина разлика у односу на збирку из 2002. је у наслову и у томе што књига из 1996. садржи и неколико илустрација, које између осталог показују и да је Витезовић читао *Бајаге*, будући да су неке од илустрација преузете одатле.

Збирка из 2002. је објављена убрзо након Петооктобарске револуције, и из предговора се чита много о духу времена:

(...) (А)негдоте о политичарима, лидерима и вођама постају средства саме политике. Ми то доскора нисмо знали, а нисмо ни смели, бар јавно, јер нам је то забрањивала бољшевичка строгост и недодирљивост, вође су морале да остану строге и мргодне као и идеологија, али то више никада ни код нас неће бити тако! (Витезовић 2002, 5)

Осим тога што Витезовић у предговору предвиђа анегдотама велику улогу у демократском животу, он каже да анегдоте из његове збирке потичу и из кругова Пашићевих истомишљеника и следбеника, али и противника. И заиста, иако има много анегдота које критикују Пашића, преовлађујућа атмосфера је она у којој је Пашић довитљив и спреман на сваки изазов. Уредник ове збирке даље каже да је до анегдота дола-

зио на најразличитијим местима, од историјских студија, па све до дневне штампе и писама самог Пашића. Витезовић такође сматра да анегдоте, без обзира да ли потичу из кругова његових пријатеља или непријатеља, показују постојање мита о Николи Пашићу, у чијем је креирању свесно учествовао и сам Пашић.

Карактерне црте које ова збирка наглашава су језичка инкопентентност и провинцијски дијалект, поштапалице („овај”, „онај”), деспотски однос према припадницима своје странке (која се често приказује као пожељна строгост и дисциплинованост), манипулативност, секуларни ставови, и ћутљив и наизглед помирљив наступ. Анегдоте из кругова Пашићевих истомишљеника слажу се у виђењу Пашића као невештог у војним питањима, да је знао бити прост и „политички некоректан”, и да је понекад указивао интелигенцији мање поштовања него што би требало.

Даље, у овој збирци упознајемо Пашића који је храбар, способан и вешт политичар који нападе не схвата лично, зна много више него што показује, и увек „има кеца у рукаву”. Такође, врло је неповерљив према краљу и у вечитом је конфликту са краљевским двором. Он такође изразито не воли новинаре и често им даје контрадикторне информације. Иако вешто манипулише неинформисаним народом, некад је чак и жртва народног неповерења и неразумевања, као на пример у анегдоти у којој се са њиме дописује сиромашан човек мислећи да се дописује са Светим Николом. Када од Пашића добије новац за славу, човек се захваљује али моли Светог Николу да му више не шаље новац преко Пашића, јер мисли да ће му Пашић сигурно украсти пола (Витезовић 2002, 38).

Такође, велики број анегдота истиче Пашићев смисао за хумор и довитљивост, па тако, када министар унутрашњих послова каже да је Бог жандарм, Пашић одговара: „Онда си му, овај, ти ресорни министар”, (Витезовић 2002, 63) а када му се министри посвађају око тога које је топове најбоље купити, да би „смирио” ситуацију, Пашић предлаже: „Овај, најбоље би било да мало пуцамо за пробу.” (Витезовић 2002, 73). Упитан шта мисли у вези афере са шећером у којој је био уплетен и његов син, Пашић одговара: „Наша слатка демократија!” (Витезовић 2002, 140).

Иако се помињу, многе негативне карактерне црте као што су демагогија, преокупираност и идентификација са политичком функцијом, збуњујућ и двосмислен говор, вешта дипломатија и склоност корупцији – много се ређе налазе у анегдотама у Витезовићевој збирци него у *Бажардама*. Ту су и неке карактерне црте које се јављају тек спорадично па у другом плану видимо Пашића који је ситничав, немоћан, и опортуниста. На крају, анегдоте показују како је Пашића пред крај живота прегазило време, и како се тешко сналази у сусрету са хрватским, словеначким, и муслиманским политичарима у држави коју је створио.

Када се упореде две збирке, *Бажаре* и Витезовићева збирка, уочава се неколико приметних разлика. У овој збирци упадљиво нема ни помена о

Пашићевом бугарском пореклу, тачније, нема никакве сумње да је он био Србин. Пашић је у великом броју анегдота представљен као толерантан и пун разумевања према неистомишљеницима и критичарима, а посебно је попустљив на критике социјалиста и интелигенције. Па тако, честита Радоју Домановићу на сатиричној причи о њему и драге воље уступа материјале Јовану Скерлићу који га оптужује за издају својих левичарских идеја. Неколико анегдота приказује занимљив однос Пашића и Бранислава Нушића, који су били лични познаници (Нушић је био уредник *Самоуправе*, социјалистичког листа за који је млади Пашић такође писао, а и сам Пашић је био уредник сатиричног листа *Брка*). Њих двојица се кроз анегдоте међусобно прозивају и надмудрују. На пример, када Нушић случајно уђе на коњу уђе у Владу током једног протеста, он изјављује да му је жао, али да то није први коњ који улази у Владу, на шта Никола Пашић одговара двосмислено и помало нејасно: „Зар Нушић зна да јаше?” (Витезовић 2002, 43). На другом месту, током повлачења преко Албаније, Нушић пита Пашића којим од два пута да иде, а онда се одлучује за трећи пут, заобилазећи у потпуности Пашићеве препоруке. (Витезовић 2002, 97)

Контекст

Хумор и сатира у Србији

У својој књизи „Једна смешна историја” Алек Марјано пружа преглед развоја сатире у Србији. Он каже да сатира у Србији има свој сопствени пут, и да се не може рећи да је она културни импорат, колико год била у дослуху са европским трендовима. Марјано каже да су њени зачеци још у средњем веку, али да њена права историја почиње тек у 19. веку, када се у Београду 1850. године појавио први хумористични лист у земљи под именом „Шаљивац” (Марјано 1982, 2). Након тога, кроз читав 19. век, и све до почетка Првог светског рата, у Србији ниче на десетине хумористичних листова, бољег или лошијег квалитета, ове или оне политичке оријентације.

Неки од наших познатих писаца, као што су Јован Јовановић Змај, Радоје Домановић, Бранислав Нушић, Брана Петровић, и Станислав Винавер оставиће свој траг као врсни сатиричари и критичари актуелних догађаја, покретачи или сарадници у бројним хумористичким листовима. Јован Јовановић Змај издавао је бројне листове током тридесет година, и за њих је истовремено писао и цртао илустрације (Марјано 1982, 8). Милован Глишић сарађивао је у, за своје време веома напредном, листу „Врзино коло” (Марјано 1982, 21), Бранислав Нушић у „Ћоси” и „Бичу”, Јанко Веселиновић у „Мирођији” (Марјано 1982, 52), Брана Цветковић је био покретач часописа „Сатир” 1902. (Марјано 1982, 62), Радоје Домановић „Страдије” 1904. (Марјано 1982, 67). Све су то били листови изванредног и ванвременог квалитета сатире.

Сатира је само у најквалитетнијим листовима била одвојена од ситних дневнополитичких догађаја, оговарања анонимних грађана са корзоа и личних препирки и полемике са другим листовима (чега је било и превише у већини сатиричних листа). Сатира је узимала најразличитије форме – анегдота, афоризам, вест, чланак, поезија, епиграм, прича, чак и роман... (Марјано 1982, 5). Било је пуно листа који су били специјализовани за шалу, а сатира је неретко била успутни пратилац политичких часописа.

И социјалисти тог доба су имали своје хумористичне часописе, као што је „Фењер” покренут по налогу Прве интернационале у Смедереву 1875. године (Марјано 1982, 26). Интересантна је појава часописа „Враголан” 1871. године. У њему су сарађивали између осталих Ђура Јакшић и Светозар Марковић. Данас је немогуће пронаћи ма и један примерак овог часописа, будући да је тадашњи режим тражио да се повуче из свих јавних библиотека и чак тражио од грађана да предају и своје примерке. Остала су само сведочанства о бројним судским процесима против овог листа, што говори о потенцијалној друштвеној и политичкој моћи сатири (Марјано 1982, 16–17). Режим краља Петра био је много толерантнији према сатири него Обреновићевска власт.

Режимска сатира је један спорадичан али занимљив феномен. Почела је са листом „Дар-мар” који је у Београду излазио пред крај 19. века, и бранио династију Обреновића од незадовољног народа, писао оде владарима итд. (Марјано 1982).

Карикатура је верни пратилац вербалног хумора у новинама. Отац српске карикатуре је Димитрије Адамовић (1815 – 1855), чији потпис видимо већ у петом броју првог српског хумористичног листа „Шаљивац”.

Током Балканских и Првог светског рата, сатира опстаје, посебно у форми рововских листа као што су „Граната”, „Кадикејски гласник” и „Мутна Марица” (Марјано 1982, 76), али се све више окреће ка спољашњем непријатељу. Међутим, у међуратном периоду, сатира у новооформљеној држави губи оштрину и претвара се све више у банални хумор (Марјано 1982, 83).

Можемо дакле рећи да је сатира у време пре и нешто после Првог светског рата, дакле управо у доба успона и пада Николе Пашића, била саставни део јавног мњења. Самим тим не чуди да није живела само у часописима резервисаним искључиво за сатиру, већ и у књижевности и политичким часописима.

Часопис „Балкан”

Часопис „Балкан” се јавља непосредно пре Првог Светског Рата. Појавио се у Београду јануара 1912. године, у власништву Светолика Савића. Браћа Савић (Михајло, Божидар, Пера и Светолик) били су позна-

ти Београђани родом из Шапца, финансијери првих српских снимљених филмова, власници биоскопа и неколико часописа, међу којима и „Мали журнал”⁴ и „Балкан”. Према подацима из Народне библиотеке Србије, пуно име Светоликовог часописа било је „Балкан – независан политички лист”, и излазио је свакодневно све до 1935. године.

У предговору збирци анегдота „Бајаде” да су оне, пре него што су сабране у поменути збирку, прво објављиване у „Балкану”. У Народној библиотеци Србије се чувају примерци овог часописа, међутим, иако сам имала прилике да прелистам неке од примерака, нисам успела да нађем ниједну анегдоту. Ипак, збирка из 1924. године очигледно је издање овог часописа, пошто се интензивно рекламира на последњој страни „Балкана” почев од 30. марта 1924. године као најновије издање овог часописа, који је и пре и после издавао романе лаког садржаја и збирке шалјивих прича. Исто тако, заинтересованима се препоручује да збирку наруче на истој адреси (Дечанска 20) која се на насловној страни часописа наводи као седиште редакције „Балкана”. У огласима сазнајемо да је било могуће ову збирку купити и у бројним књижарама широм Београда.

Било би очекивано да је слика о Николи Пашићу у анегдотама које су објављиване у часопису „Балкан” иста или макар слична слици Пашића у другим текстовима објављиваним у том часопису, међутим, то није случај. Изненађујуће, у „Балкану” је 11. априла 1920. освануо чланак под називом „Част једног политичара” у коме између осталог стоји:

Иако нема највиши државнички ауторитет, Никола Пашић представља ипак у политици европско име, а у политичкој историји своје отаџбине он стоји напредо са Илијом Гарашанином и Јованом Ристићем.

и

У времену партизанских дрекаваца, ћелепирција и пигмеја, прљавих афера и парламентарних теревенки, сада када су дошли до речи и до утицаја, типови којима треба ставити брњицу на уста или букагије на ноге – људи Пашићева кова личе на дубове које су олује савијале али нису поломиле (...)

Као што видимо, исти часопис који штампа анегдоте у којима се Пашић слика као полуписмени малограђанин, пише и хвалоспеве о њему. Због бољег разумевања овакве ситуације, потребно је ближе објаснити сам часопис „Балкан”.

Светолик Савић, власник и главни и одговорни уредник „Балкана”, био је интересантан човек: са једне стране он је познати добротвор, бициклиста и један од оснивача Првог велосипедског друштва у Србији 1884. године, али са друге стране новинар познат по својој десној оријен-

4 Иначе је у „Мали журнал” још 1901. године покренуо лист „Др Ђоса”, у коме су објављиване карикатуре и сатирични текстови на тему радикала и Пашића (Рошуљ 2011, 306).

тацији и блиском сарадњом са Крстом Цицварићем, иначе познатим као „оцем жуте штампе у Србији” због нескривених афинитета према скандалима, аферама, исмејавању неистомишљеника и сл. Ради илустрације политичке оријентације директора „Балкана”, наводим податак да је Светолик био члан Југословенског антимарксистичког комитета основаног тридесетих година 20. века. Поменути Југословенски антимарксистички комитет је фашистичке снаге генерала Франка у Шпанском грађанском рату (Стојановић 2014, 48). Светолик је на крају напустио Комитет уз образложење да није довољно доследан и да своје акције не спроводи довољно енергично, и наставио нападе и исмејавање комунистичког покрета у свом листу (Стојановић 2014, 47). Прве странице овог часописа увек су окупиране препирком са хрватском штампом и политичарима, зграњавањем над радом комуниста и републиканаца и сл. *Бајаге*, дакле, штампају људи који припадају конзервативном и строго антимарксистичком кружоку тадашњег Београда, који је и наклоњен српској круни.

Како се наводи у књизи *Двеста година југословенске штампе* Михаила Бјелице (Бјелица 1968, 235), „после Првог светског рата покренут је у Србији читав низ нових, такозваних независних листова, који су великим делом настали из комерцијалних разлога. Ови листови су само успут – и то уколико је било у њиховом интересу – служили пропаганди одређених политичких идеја.” Ни ово није било ништа ново, будући да је кроз цели 19. век био обичај да свака политичка странка има свој сатирични лист, па се тако на пример зна да је власник сатиричног „Звона” био кнез Александар Карађорђевић, а „Госе” Никола Пашић и његова радикална странка (Рошуљ 2010, 212).

Никола Пашић, политичар који је био активан готово педесет година у јавном животу Србије, у сатиру је ушао давно пре него што је објављена збирка која је предмет овог рада. Тачније, како то каже Жарко Рошуљ у својој обимној студији о српској сатиричној штампи, „Пашић је постао, почетком осамдесетих година XIX века главни јунак и у српској шаљивој периодици” (Рошуљ 2011, 291).

Пашић и црногорски бјелаша

Збирка *Бајаге* је посвећена Марку Даковићу, Лазару Дамјановићу, Спасоју Пилетићу и Ристу Јојићу, у време издавања већ пензионисаним политичарима. Иза ових имена стоје припадници црногорских „бјелаша” и чланови Извршног Народног Одбора који је извршио присаједињење Црне Горе Југославији 1918. године (Istorijski leksikon Crne Gore; Тетковић 1998, 317).

Иза псеудонима „Никац од Ровина”, који потписује посвету али и целу збирку *Бајаже*, стоји Милутин Томић, својевремено познати сатиричар, пријатељ и сарадник Бранислава Нушића, са којим је сарађивао у листу *Трибуна*.⁵ Никац од Ровина је после Првог светског рата и иначе писао шаљиви садржај за часопис *Балкан*, као на пример подругљиву песму посвећену Стјепану Радићу, са којим је Пашић имао отворен политички конфликт пред крај живота (Казимировић 1990 (II): 640) и кога ће 1928. године радикалски посланик из Црне Горе убити током седнице народне скупштине. Никац од Ровина је такође познат по својој драматизацији оснивања црногорске скупштине, под називом „Ђетићи у парламенту”.⁶

Бјелаши су били политички наследници црногорских „клубаша”, то јест, припадника Народне странке формиране 1906. године и предвођене Андријом Радовићем. Клубаши су се водили прогресивним идејама за своје време, радећи на ограничавању самовоље краља Николе. Непосредно након Првог светског рата, у Црној Гори се, у контексту ратних страдања, епидемије и социјалне кризе, отвара питање уједињења са Србијом и уласка у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца. Јављају се две политичке струје: једна се приклања краљу Николи Петровићу, инсистирајући на историјској посебности Црне Горе и стога аутономији у будућој југословенској држави. Друга струја се залаже за елиминацију црногорске династије Петровића и безусловно уједињење са Србијом под круном Карађорђевића. Спроведени су избори на којима су се становници Црне Горе (тачније, већина становника, будући да муслиманском становништву из источних делова земље није дата прилика да учествује на изборима) (Дамјановић 2021) изјашњавали за прву струју на зеленим листићима, а за другу на белим. Тако је политичка опција наклоњена краљу Николи добила назив „зеленаши”, док су њихови противници остали упамћени као „бјелаши”. Бјелаши су себе видели као ујединитеље, Србију као земљу у којој се „поштује лична слобода, али и правни поредак” (Ђетковић 1998, 306) а краља Николу као неспособног владара и аутократу који је сарађивао са окупаторима и побегао из земље током Првог светског рата када је његовом народу било најтеже, те стога заслужује свргавање.

Евидентно је да је бјелашка иницијатива потицала из самог црногорског друштва и имала је значајан политички утицај на то како је питање Црне Горе на крају решено. Међутим, обе струје имале су подршку из иностранства, па је тако Италија активно подржавала краља Николу и зеленаше, будући да јој није одговарало да Југославија заузме читаву северну обалу Јадрана. Са друге стране, бјелаши су добили подршку Француске и Велике Британије, а посебно српске владе и Николе Пашића (Живојиновић 1996).

5 Према подацима са сајта <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/12/21/srpski/F00122003.shtm> улаз 2. јун 2018.

6 Доступно на линку http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_20vij_do_1_svj_rata/djetici_u_parlamentu_milutin_tomic.html улаз 2. јун 2018.

Иако то поједини бјелаши нерадо признају (Ђетковић 1998), утицај Николе Пашића и српске владе на њихов рад био је итекако снажан, и често неформалан и у домену закулисних радњи. Иако дуго избегавајући отворени конфликт са краљем Николом (чија је ћерка Зорка иначе била жена Петра Карађорђевића и мајка регента Александра), Пашић је у свим аспектима своје политике, било званичне било закулисне, Црну Гору сматрао српском земљом. Био је свестан важности Црне Горе за уједињење, и уједињење Црне Горе и Србије било је у државном програму Краљевине Србије уочи Првог светског рата. Укратко, Црна Гора је била сматрана „српским историјским и етничким простором, чији је природни пут и политички интерес (било) безусловно уједињење са Србијом” (Зечевић 2012). О томе колико је утицаја Пашић имао на дешавања у Црној Гори говори и чињеница да је током рата, 1916. године, основао Црногорски одсек при Министарству иностраних дела, чији је циљ био подршка унионистичких снага како би се ликвидирала црногорска државна самосталност (Зечевић 2012). Преко поменутог одбора, Пашић је утицао на прилике у Црној Гори, придобијајући министре за себе и одлучно радећи на спајању две државе. Резултат рада овог одбора било је формирање Привременог одбора Црногораца за народно уједињење у лето 1916. и средишњи Црногорски одбор за народно уједињење са Андријом Радовићем (некадашњим клубашем) на челу. Према Зечевићу, Никола Пашић је тиме

ставио црногорски унионистички покрет под своју пуну контролу, брињући о његовом раду, егзистенцији, политици и пропаганди. Пашић је непосредно контролисао пропагандни рад Одбора, усмеравајући га искључиво на бригу око уједињења Црне Горе са Србијом и не остављајући му било какву могућност за његово мешање у југословенску политику. Та област је по Пашићевом налогу била искључиво у надлежности Владе Србије, којој је он био на челу (Зечевић 2012).

Стога се чини да је зеленашка штампа донекле имала право кад је указивала на утицај Пашића на бјелаше на следећи начин: „Интелигенција’ црногорска, т.ј. она која је Пашићу продала Црну Гору шљедује овом мигу из Београда, напуштајући Црну Гору” (Ђетковић 1998, 402).

Насупрот оцени Зечевића, сведок тадашњих дешавања и бјелаш Јован Ђетковић готово да не помиње Пашића у својим обимним мемоарима (Ђетковић 1998), фокусирајући се на краља Петра и регента Александра и стављајући акценат на локалну иницијативу, премда признаје финансијску и војну помоћ коју бјелаши примају из Србије. Ипак, пажњу привлачи чињеница да се Ђетковић често користи реториком која је готово идентична оној из радикалских херојских песама посвећених Пашићу:

Док су Бијели Орлови, на својим крилима, носили зору слободе са Кајмакчалана долином Вардара и Мораве, па даље преко Саве и Дунава... (Ђетковић 1998, 261)

(...) Тад одједном грану јарко сунце,
и два бела орла полетеше
са Торлака и Авале плаве
преко воде прелетеше Саве (...) (Ђуричић 193?, 20)

Сукоб између бјелаша и зеленаша је кулминирао у оружане сукобе у зиму 1919. (такозвана Божићна побуна). На крају, бјелаша су однели и политичку и војну победу над зеленашима 1923. и успели су да прогласе свргавање династије Петровића и званично присаједињење Краљевини СХС. Међутим, већ неколико година касније, Београд почиње да амнестира неке истакнутије зеленаше који се враћају из езила и чак добијају министарске позиције у влади Краљевине СХС. Један од најгорих удараца за бјелаше било је примање некадашњег најближег човека краља Николе и зеленашког вође Јована Пламенца назад у земљу 1925. године. Пламенац је чак добио положај министра резидента у Прагу (Ђетковић 1998, 405) и учланио се у Радикалну странку Николе Пашића.

Дакле, Пашић је од самог почетка амбивалентна фигура за бјелаше. Он подржава њихов рад и велики им је савезник, али само до оне мере у којој то њему одговара, и они немају никакву контролу над његовим потезима. Потом, након оружаних сукоба са зеленашима, они гледају како стари свемоћни Пашић стари и губи пређашњи утицај. И још горе од тога, бјелаша гледају како се њихови архинепријатељи, зеленаша, амнестирају и чак учлањују у радикалну странку. Уочи Пашићеве смрти и баш у време када *Бајаге* почињу да се јављају у штампи почетком двадесетих година, зеленаша су на врхунцу моћи (Стаматовић 2007), а бјелашима се морало чинити као да их је Београд изиграо, будући да је њихов политички успех злоупотребљен, а они остали без свог удела у новој констелацији моћи.

Стога, присуство критички настројених анегдота индикатор је промене у бјелашкој реторици, која је до тог тренутка изузетно позитивно настројена Београду, Србији и свему што је српско. *Бајаге* указују на промену у бјелашком дискурсу, јављање критике према дојучерашњем великом савезнику, за кога се сад доводи у питање и сама чињеница да је Србин. У сваком случају, хумор усмерен на остарелог Пашића служио је очигледно и да се празни напетост унутар групе која је себе сматрала унионистичком српском политичком групацијом, а која је у време објављивања *Бајага* истовремено била у сукобу са другим групама, тачније хрватским и словеначким политичким опцијама које су претежно заговарале федерализам. Анегдоте су кршиле табу критике великог српског политичара, који је очигледно постојао међу бјелашима који су били Пашићево политичко чедо.

Социјалистички и постсоцијалистички период

Како је Краљевина Југославија нестала у грађанском рату 1941–1945, краљ протеран, а на власт дошла нова социјалистичка власт, нестало је и друштвени контекст у коме су настале *Бајаге*, а и Пашић се нашао на непожељној страни историје Југославије. Као што је већ познато, деведесете године у Србији су донеле рехабилитацију бројних личности из српске историје (за случај Карађорђа и Кнеза Милоша, види Антонијевић 2007), па између осталог и Николе Пашића.

Оно што је специфично за Николу Пашића је да и за време социјализма није могао бити осуђен, због своје социјалистичке прошлости и блиске сарадње са Светозаром Марковићем, чији су постулати били уграђени у програм радикалне странке. Али ипак, због свог потоњег раскида са идејама Светозара Марковића и сарадње са монархијом, Пашић није могао бити ни слављен као револуционар. Ова амбиваленција довела је до великог ћутања о Пашићу током социјалистичког периода. Између 1945. и 1980. године нема ниједне једине монографије о Николи Пашићу објављене на територији СФРЈ. Он се спомиње успутно, на пример у студијама о политичким партијама у Србији 19. века⁷ или Солунском процесу⁸ (према Недин 2002). На пример, у Јанковићевој студији о радикалној странци из 1951. године Никола Пашић једва да се помиње, док су имена Пере Тодоровића, Стојана Протића, и Лазе Пачуа константно присутна, иако је њихов утицај у Радикалној странци био несамерљиво мањи од Пашићевог.

Деведесетих почиње редефинисање Пашићеве личности и рада, у складу са актуелним захтевима различитих политичких струја које ничу на рушевинама социјалистичке доксе Југославије у распадању. Од краја осамдесетих, нарочито током деведесетих па и двехиљадитих година готово као одговор на вишедеценијско ћутање настаје права поплава књига о Николи Пашићу, што стручних што популарних, који се све више везује за све актуелнију идеју политичког плурализма, али и пробуђеног национализма. Издаје се неколико научних зборника на тему његове биографије⁹ и политике¹⁰, као и улоге у формирању Југославије, бројни

7 Као у докторској дисертацији Драгослава Јанковића „О политичким странкама у Србији 19. века” из 1951. године, или књизи Васе Чубриловића „Историја политичке мисли у Србији 19. века” из 1958. године.

8 Види књигу Милана Живановића „Солунски процес 1918: прилог за проучавање политичке историје Србије” из 1955. године.

9 На пример зборник радова са научног скупа САНУ из 1997. *Никола Пашић – живој и дело* (ур. Никола Кресич), затим Димитријевић, Б., Милошевић, М. 2000. *Одјеци Пашићеве живоји*. Зајечар: Задужбина Никола Пашић и Станковић, Ђ. 2006. *Никола Пашић: ирлози за биографију*. Београд: Плато, Пашић, Н. 1995. *Никола Пашић – њисма, чланци и њовори (1872–1891)*. Београд: Службени лист., као и књига о Пашићу *Мола њолийичка исьовесий* издата 1989. године, итд.

10 Види на пример Батаковић, Д. 1997. *Иазови њарламентњарној демократији: Никола Пашић, радикали и Црна рука*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, или

чланци¹¹ и чак један роман, *Ни књаз ни краљ* Живорада Лазића, написан већ 1983. године као рани весник пробуђеног интересовања за овог политичара.

Иначе, као илустрацију још неких могућих конотација које је име Николе Пашића добило у овом периоду навешћу и сада затворену књижару „Никола Пашић” која је у то време радила као орган екстремно десничарског „Српског листа”, и у којој су се могла наћи „дела посвећена актуелним темама и догађајима и књиге из националне историје” како стоји на сајту овог листа.¹² На полицама ове књижаре су се, примера ради, налазила остварења познатог квазиисторичара Јована И. Деретића, књига Петра Мартиновића Бајице о Милану Недићу као и књига „Хрвати у светлу историјске истине” познатог писца о злочинима НДХ Велише Раичевића Псуњског.¹³

Милован Витезовић је био српски писац и дугогодишњи уредник играног програма ТВ Београд и главни уредник уметничког програма РТС-а током деведесетих. Осим тога, Витезовић је био професор на катедри Драматургије Академије уметности, био је председник Удружења књижевника Србије и члан српског ПЕН центра. Добитник је многих домаћих и страних награда, укључујући и Европске награде за серију *Вук Караџић* (1987), којом је ова серија сврстана међу дела филмске и телевизијске баштине Европе.¹⁴ Иначе, Витезовић је на серији *Вук Караџић* радио са пријатељем Ђорђем Кадијевићем, који је такође режирао серију о Николи Пашићу *Последња аудијенција* (2008).

У политичком контексту, Витезовић је остао упамћен као „писац са белегом” због своје подршке Слободану Милошевићу крајем осамдесетих. Витезовић је био један од говорника на митингу присталица Слободана Милошевића на Ушћу новембра 1988. године и том приликом је рекао: „Поштовани народе, наша историја ће ову годину запамтити као годину у којој нам се догодио народ”.¹⁵ Како је Милошевић те и наредне године организовао низ сличних митинга, сви они су остали упамћени у тадашњим режимским медијима по Витезовићевим речима као „догађање народа”.

Раденковић, Ђ. *Пашић и Југославија*. Београд: Службени лист СРЈ и Пашић и Србија од истог аутора, затим Пашић. Н. 1995. *Слоја Србо-Хрваџа*. Београд: Време књиге, и књига Ђорђа Станковића *Никола Пашић и Хрваџа* из исте године и дисертација истог аутора из 1984. године на тему *Никола Пашић и стварање Југословенске државе*, као и четвортомно издање књиге *Никола Пашић у народној скупштини*, издање из 1998. године.

11 На пример чланак Радоша Љушића *Избор Николе Пашића за професора Велике школе* у Књижевним Новинама 1988. године.

12 На сајту Српског листа стоји вест о овој књижари, која данас више не ради <http://www.srpskolist.net/vesti/obavestjenje-tradicionalna-knjiga> улаз 20. мај 2018.

13 Издања ове књижаре доступна су на сајту http://www.antikvarne-knjige.com/knjige/distro.php?distro_id=4 улаз 25. мај 2018

14 <https://www.danas.rs/kultura/odlazak-pisca-koji-je-jezikom-namirivao-svoje-dugove/> Улаз 16. јун 2023

15 <https://pescanik.net/sve-je-pocelo-u-srbiji/> Улаз 16. јун 2023

Међутим, иако га неки сматрају идеологом Социјалистичке партије Србије¹⁶ и иако се повремено налазио на листама ове странке као кандидат за културне ресоре, Витезовић се никада није формално учланио у Социјалистичку партију Србије. Чини се да је пре био ближи националном него социјалистичком расположењу, па се након његове смрти 2022. године од њега у новинама опрашта Радован Караџић а *Новостии* га називају „институцијом српства”.¹⁷

Оваквим погледом на политичку залеђину овог писца и уредника збирке *Никола Пашић у анејдоџама*, стиче се јаснија слика о томе у ком контексту је она објављена. Витезовић и његови блиски сарадници се током каријере радо баве великим личностима из српске историје, као што су краљ Петар, Вук Караџић и Никола Пашић, што је у складу са анти-марксистичким духом времена у ком је збирка објављена. Истовремено, како је изашла из штампе само неколико година након свргавања Милошевића, који је вероватно „строги и намргођени идеолог” из Витезовићевог предговора, поменута збирка служила је као подсетник на нешто што се перципирало као славни период српске историје о чему донедавно није смело да се говори тако слободно. Уједно, иста књига послужила је и као начин да се збирком политичке сатире велики писац ослободи политичког бремена из сопствене прошлости.

Закључак

У анејдотама које су сакупљене и штампане 1924. године у дневном листу „Балкан”, Никола Пашић је окарактерисан као провинцијалац сумњивог порекла, који је неспособан на неколико нивоа – служи се поквареним говором, има искидане и збуњујуће реченице, не разуме се ни у шта сем у политику, и није у стању да покаже поштовање према интелигенцији и верским заједницама. Осим тога, Пашић неизоставно показује знаке демагогије: лаже, недоследан је, и вођен искључиво сопственим или страначким интересом. Иако на први поглед безазлен и пријатан, Пашић је опасни манипулатор који често говори бесмислице (модерним речником речено – спинује) и потпуно је идентификован са својом политичком функцијом са које деспотски управља припадницима своје странке.

Са друге стране, Никола Пашић у збирци *Никола Пашић у анејдоџама* Милована Витезовића је нешто позитивнији јунак. Он и даље користи поштапанице, говори са нагласком, и склон је манипулацији у говору, али видимо како напорно ради за свој често незахвални народ, зна много

16 <https://nova.rs/kultura/kako-se-na-uscu-dogodio-narod-a-milovan-vitezovic-postao-ideolog-sps-a/> Улаз 16. јун 2023

17 <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1100190/najnovije-vesti-radovan-karadzic-milovan-vitezovic-citulja> Улаз 16. јун 2023

више него што говори и увек има решење за сваки проблем. О његовом наводном бугарском пореклу нема говора.

У *Бајагама* и већини анегдота из збирке Милована Витезовића се „Ми” конструише као обичан, пристојни народ (понекад је битно то што је српски, али не увек), који стоји насупрот моћног политичара (Пашића), чије се образовање, општа компетентност и чак и српско порекло константно доводе у питање. Узимајући у обзир смернице Снежане Самарције, у овој перспективи је на страни „позитивног” народ коме је потребна транспарентна и одговорна власт, а „негативци” су препремени политичари над којима народ нема никакву контролу.

Међутим, у оном делу анегдота у књизи Милована Витезовића које очигледно потичу из кругова Пашићевих сарадника и можда чак од Пашића самог, „Ми” се конструише као способни и радни људи (политичари, елита) који раде све за наивни народ који то не зна да цени („Они”). Наравно, „Ми” се конструише као „позитивно”, политичари су најспособнији и најинформисанији појединци у друштву, док су „Они” то јест већински народ на „негативном” спектру, зато што су необразовани, нестручни и нелојални, а имају права да стално критикују и нешто захтевају од „Нас”.

У сваком случају, био народ лојалан или не, и били политичари способни или не, у анегдотама се чита јасна огуђеност између политичких елита и већине грађанства у Краљевини СХС између два рата, што говори у прилог поменутој идеји Бена Ејмоса да је шала вербални израз којим се манифестује социјална диференцијација (Љубоја 2001, 196).

Две збирке анегдота се, дакле, међусобно допуњују, чинећи лик Николе Пашића пластичнијим. Упркос двома различитим перспективама, намеће се закључак да је Пашић у анегдотама пре негативац, будући да је његова личност некохерентна, често парадоксална, а он често крши пожељне обрасце понашања. Са Раскиновим идејама о хумору као методу ослобађања од друштвених напетости на уму, долази се до закључка да хумор у анегдотама о Николи Пашићу извире из константног трвења два света, реалности „обичног” народа и реалности моћника чији је прави идентитет немогуће спознати, а од чијих одлука зависи судбина тог истог народа. Хумор, дакле, овде служи да би се празнила ова готово неподношљива напетост која настаје у ситуацији у којој обичан човек не налази начина да утиче на одлуке и деловање једног од најмоћнијих политичара свог времена. У анегдотама, Пашић добија људски лик, и чини се разумљивији и блискији онима који смишљају, препричавају, и штампају приче о њему. Осим тога, хумор у *Бајагама* извире и из сукоба тог и таквог, неадекватног Пашића и идеалтипског политичара какав се прижељкује: способан, транспарентан, одговоран и „на нашој страни”.

У другој перспективи, која се чита из анегдота наклоњених Пашићу, трвење је између неинформисаног и незахвалног народа и политичара

који, колико год учинили, народу неће бити довољно добри. У овој констелацији, хумор служи као средство моћницима да се утиче на јавно мњење али и избори са притиском јавности и искаже се макар део прећутаног знања које политичари најчешће не желе а некада и нису у прилици да јавно кажу.

Јасно је да анегдота о Пашићу има много више од оних које су штампане 1924./1996. и 1996./2002. године. То нам говоре и сами уредници збирке, а као што је већ речено, анегдоте о Пашићу готово да су засебна фолклорна подгрупа у Србији током друге половине деветнаестог и прве половине двадесетог века. Захваљујући дугој каријери овог политичара, као и важним историјским догађајима у којима је учествовао, корпус шалвих и подругливих прича о њему константно је растао, подстакнут дневнополитичким догађајима.

Након анализе историјског контекста у ком су објављене две збирке намеће се закључак да анегдоте у обема књигама долазе из тог истог богатог фолклорног фонда анегдота о једној од најупечатљивијих и најмоћнијих личности у Србији у 19. и 20. веку. Међутим, збирке су уређиване тако што су уредници из тог истог фонда бирали оне које одговарају њиховим политичким ставовима. Па је тако Пашић више негативац, манипулатор и демагог у *Бајагама*, које објављују црногорски бјелашки у време када су разочарани у Николу Пашића због његовог превише благонаклоног опхођења према противницима југословенског уједињења. Баш као што то описује Љубоја када говори о ситуацијама у којима хумор постаје оруђе обесправљених (2001), политички изневереним и маргинализованим бјелашима, чији се глас губи у општој идејно-политичкој какофонији у Краљевини СХС, хумор постаје једно од оруђа за „обрачун” са београдским властима које заиста нису дале довољно заслуга Црној Гори и њеним политичарима који су се залагали за уједињење (Дамјановић 2021). Због тога, црногорски хумориста Никац од Ровина сакупља и објављује *Бајаге*, које служе као коректив дискурса у часопису „Балкан”, у коме се Пашић величао као савезник, праведни политичар, и способни творац Југославије (Ћетковић 1998; Dimitrijević 2018). Са друге стране, збирку у којој је Пашић пре свега један способан и моћан политичар уређује и објављује писац склон националном расположењу, у време када се након вишедеценијског ћутања обнавља интересовање за велике личности српске историје пре Другог светског рата. Ипак, оно што повезује уреднике обе збирке које су предмет овог рада, упркос временској дистанци, јесу српски национални сентимент и антимајоритарна политичка убеђења. Иначе, антимајоритарна политичка линија која се крије иза анализираних збирки анегдота представља парадокс сама по себи, будући да је сам Пашић у младости био социјалиста и да је Милован Витезовић говорио на митинзима Социјалистичке партије Србије.

Свакако, треба имати на уму да је део значења ових анегдота изгубљен у дневнополитичким појединостима које је или немогуће или веома тешко пратити са ове историјске дистанце. Ипак, у овом раду таква значења и нису била у фокусу, већ се више радило на сагледавању шире слике и контекста у ком су анегдоте настајале и објављиване.

Сагледавајући епске песме о Николи Пашићу (Dimitrijević 2018) и анегдоте о њему, пред нама су две супротстављене слике. У епским песмама, Пашић је идеални политичар заокупљен заједничким добром, поштен, коректан према свима, образован. У анегдотама са друге стране, он је његова сушта супротност – неспособан, корумпиран, необразован, манипулативан, и опасан. Чак се поставља питање да ли је уопште Србин. Оба ова Пашићева лика су постојала (и још увек делом постоје) у фолклору који се плете око лика Николе Пашића, где су стигли из епске и традиције сатире у Србији, али и из фонда политичке сатире уопште. Ипак, с обзиром да ретки примерци епских песама стоје похрањени у Универзитетској библиотеци у Београду и никада нису доживели репринт, чини се да су се анегдоте показале као отпорније времену и да се сећање на Пашића задржало управо у овој шаљивој и (некад мање, некад више) критичкој форми.

Никола Пашић био је мистерија за своје савременике. Његове присталице су га величале и уграђивале у националне митове везане за национално ослобођење у 19. веку и Први светски рат, ослањајући се при томе на епску традицију, док су истовремено међу људима колале приче у којима се сумња у његове капацитете и исмева његова неподобност. Те приче ослањају се пак на дугу традицију политичке сатире, и тип некомпетентног политичара који је у фолклору постојао давно пре него што је Никола Пашић ступио на политичку сцену. Како год било, десило се да се једна упечатљива личност нађе на политичком врху у тренуцима одсудним за развој српске нације. Пашићева личност и несумњива политичка способност, потпомогнуте историјском драмом у којој су се остваривале, изазвале су богат фолклорни одговор. Као и у историји, Пашић је оставио дубок траг и у фолклору, који изгледа да никада није постигао консензус око оцене Пашићеве улоге у српској историји, те Пашић остаје упамћен и као епски јунак и као демагог, већ у зависности од политичке и вредносне позиције оног ко га се сећа.

Литература

- Антонијевић, Д. 2005. „Антропологија фолклора – перспективе истраживања”. У Етнологија и антропологија: стање и перспективе, ур. Љиљана Гавриловић, 245–251. Београд: САНУ.
- Антонијевић, Д. 2007 (I). *Карађорђе и Милош: мит и њолишика*. Београд: Српски генеалогски центар.

- Антонијевић, Д. 2007 (II). *Карађорђе и Милош: између историје и предања*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Бјелица, М. 1968. *Двеста година југословенске шtamпе. Прејед историје новинарства*. Београд: Слобода.
- Витезовић, М. 1995. *Како да историјане Никола Пашић – Анејдојски приручник за посланике и министрије, за владу и ојозицију*. Београд: Дерета.
- Витезовић, М. 2002. *Никола Пашић у анејдојтама*. Београд: Службени гласник.
- Gustainis, J. J. 1990. Demagoguery and Political Rhetoric: A review of Literature. In: *Rhetoric Society Quarterly* 20 (2): 155–161.
- Дамјановић, Т. 2021. „Бјелаши вс. Зеленаши: генеза конфликта”. У Једанаести новембар: сто година од ослобођења и уједињења: зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег Новом 10–11. новембра 2018. године, ур. Жарко Лековић и Драго Перовић, 261–287. Никшић: Artgrafika.
- Dimitrijević, I. 2018. „Epska biografija Nikole Pašića.” У *Etnološko-antropološke sveske* 29, (n.s.) 18 (2018). Ур. Vladimir Ribić i Gordana Blagojević. 61–80.
- Дрндарски, М. 1999. „Анејдота осмишљена политичка порука”. У Утемељивање нове српске државности, ур. Ненад Љубинковић, 163–168. Београд: Прометеј.
- Живојиновић, Д. 1996. *Црна Гора у борби за ојстијанак: 1914–1922*. Београд: Војска.
- Zečević, M. 2012. *Kralj Nikola i Nikola Pašić – Dva pogleda na jednu državu*. Montenegrina.net. Улаз: Мај 2023. Доступно на: <https://montenegrina.net/momci-lo-zecevic-kralj-nikola-i-nikola-pasic-dva-pogleda-na-jednu-drzavu/> (Referat na naučnom skupu u CANU „Dinastija Petrović Njegoš”, Podgorica 29. oktobra – 1. novembra 2001).
- Istorijski leksikon Crne Gore*. 2006. I izd. Padova: Grafica Veneta.
- Казимировић, Васа. 1990 (I). *Никола Пашић и његово доба: 1845–1926*. Београд: Нова Европа
- Казимировић, Васа. 1990 (II). *Никола Пашић и његово доба: 1845–1926*. Београд: Нова Европа
- Љубоја, Г. 2001. *Ејнички хумор XX века у хумористичкој шtamпи Србије*. Београд: Етнографски музеј.
- Марјановић, Алексије. 1982. *Једна смешна историја: српска хумористичко-сатирична шtamпа*. Београд: Јеж.
- Недин, Т. 2002. *Никола Пашић: Библиографија*. Зајечар: Задужбина Никола Пашић.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Рошуљ, Ж. 2010. *Час ојиса часојиса 4. Српска шаљива јериодика 1850–1870*. Нови Сад: Матица српска.
- Рошуљ, Ж. 2011. *Час ојиса часојиса 4. Краљеви и јолијичари у српској шаљивој јериодици (1868–1918)*. Нови Сад: Матица српска.
- Самарџија, С. 2008. *Биографије ејских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Слијепчевић, П. 1929. *Анејдоја као уметничко дело*. Цетиње: Државна штампарија.
- Стаматовић, А. 2007. Национални идентитет зеленаша и црногорских федералиста 1918–1941. У: Политичка ревија 6 (1), 119–139.

- Shehata, S. S. 1992. The Politics of Laughter: Nasser, Sadat, and Mubarek in Egyptian Political Jokes. In: *Folklore* 103 (1), 75–91.
- Swinkels, M., Koning, Anouk de. 2016. Introduction: Humour and Anthropology. In: *Etnofoor* 28 (1), 7–10.
- Стојановић, А. Д. Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса Владе Милана Недића (1941–1944). Докторска дисертација Београд 2014
- Толстој, С. М., Раденковић, Љ. 2001. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zepher Book World.
- Ђетковић, Ј. 1998. *Ујединишћељи Црне Горе и Србије*. Београд: Чигоја штампа

Ивана Димитријевић

Nikola Pasic in the anecdotes of his contemporaries

Abstract: In the anecdotes told by his contemporaries, a famous Serbian politician from the 19th and 20th centuries Nikola Pašić is depicted as both a cunning and a capable politician. Those who wrote the anecdotes and published them, chose those anecdotes that depicted Pašić in a way that aligned with their own political backgrounds. In this paper, I analyze two collections of anecdotes about Pašić: „Bajade – Anegdote o Nikoli Pašiću” (edited by a Montenegrin satirist Nikac od Rovina, and published in 1924 and 1996) and „Anegdote o Nikoli Pašiću” (edited by a Serbian writer and satirist Milovan Vitezović and published in 2002). Using a basic thematic analysis and relying on methodologies suggested by Viktor Raskin and Snežana Samardžija, I analyzed the meaning of the anecdotes in the aforementioned collections, and placed them in the historical context in which they had been written and published. The analysis shows that the two collections’ function was to correct a dominating political discours of their time. While „Bajade” corrected a predominately positive stance towards Nikola Pašić among Montenegrin political group named „bjelaši” active in Yugoslavia in the interwar period, the second collection served as a correction of the dominant Marxist discours which ignored the historical importance of Pašić, and was falling apart under the influence of restored national sentiments during the last decade of the 20th century.

Keywords: Nikola Pasic, satire, anecdote, folklore, biography.

Primljeno: 27. 06. 2023.

Odobreno: 20. 09. 2023.